

PŘEDMLUVA

Od 24. února 2022 děsí svět ruská válka proti Ukrajině. Poté co se lhal ruský pokus o rychlé převzetí moci v Kyjevě, zaměřila se invaze na fyzické rozbití a symbolické zničení sousední země. Kremelská propaganda upírá Ukrajině národní identitu, označuje její politické a kulturní elity za „fašisty“ a snaží se soustavně dehonestovat politické vedení kolem prezidenta Zelenského. Ruské jednotky zatím ostřelují civilní obyvatelstvo a civilní infrastrukturu. Celá města se ocitla v troskách. Ruská armáda bombarduje nemocnice, mateřské školy a nákupní centra daleko od fronty. Násilí s sebou nese zvěst: na Ukrajině neexistuje bezpečný život, nikde. Několik měsíců po zahájení invaze byla třetina ukrajinského obyvatelstva na útěku, sedm milionů přímo na území Ukrajiny, dalších sedm milionů, většinou žen a dětí, zemi opustilo. V prvních měsících války bylo milion Ukrajinek a Ukrajinců z okupovaných území přes takzvané filtrační tábory zavlečeno na východ a rozvezeno po celé Ruské federaci, nejspíš v očekávání, že se tam asimilují a přijmou ruskou identitu. Ruská armáda do boje zároveň přednostně za velkých ztrát vysílá příslušníky neruských etnik z odlehlých oblastí. Vyhlazovací válka má také rozměr etnické čistky.

V Německu trvalo dlouho, než se podařilo otevřít lidem oči pro plný rozsah tohoto zločinu a vyvodit z toho závěry. Jeden z důvodů spočívá ve způsobu, jakým se tam přistupuje k německým dějinám. Když totiž bylo třeba náležitě pojmenovat ruské násilí, ukázalo se, že nesrovnatelně větší hrůza holokaustu a německé vyhlazovací války ve východní Evropě tu působí jako určitá zábrana. Jen obtížně jsme si uvědomovali, že z německé historie, právě ve vztazích s Ukrajinou, vyplývá zvláštní odpovědnost za pomoc, kterou je třeba poskytovat.

Historie hraje zvláštní roli i v samotné válce. Argumenty, jimiž

ruský prezident Vladimir Putin legitimizuje útok na Ukrajinu, jsou odvozeny z historie. Již dlouho před invazí se dovolával historických narativů, se záměrem zdůvodnit historickou misi Ruska a upřít Ukrajině právo na existenci. Je to pozoruhodné i ve srovnání s vojenským působením Ruska v jiných regionech. Války v Čečensku, Gruzii nebo Sýrii legitimizoval Kreml nikoli historickými, nýbrž mezinárodně-právními argumenty. Zdůvodňovat útočné války především historickými mýty je novum i v Putinově Rusku. Nejlepším příkladem je argumentace ve prospěch nároku, který Moskva vznáší na Krym. Ve skutečnosti není poloostrov „odedávna ruský“, ale je to území, které carská říše dobyla poměrně pozdě ve válce s Osmanskou říší. Součástí Ruské říše se stal až v roce 1783: to ovšem Putinovi nebrání v tom, aby si jej nárokoval jako legitimní vlastnictví. Naopak skutečnost, že Krym byl v sovětských dobách předán Ukrajině, je podle Putina „nehistorická“ – jde o chybu v běhu dějin, kterou je třeba napravit.

Putin manipuluje s historií a instrumentalizuje ji. Toto konstatování je sice správné, ale zároveň banální. Ruský prezident je amatérský historik toho nejhrubšího zrna, který si myslí, že chápe dějiny a může je měnit. Jak píše italský historik Mark Galeotti, Putin „si začíná s historií“, ale zapomíná, že historie je řeka, která nikdy neteče pozpátku.¹ Ukrajina už není zemí, která byla v 19. století součástí carského impéria, už není sovětskou republikou šedesátých let a sedmdesátých let, dokonce už není ani Ukrajinou roku 2014.

„Speciální operace“, kterou Putin svévolně spustil, je válka Ruska. Je to válka, kterou nelze chápat výhradně z hlediska současnosti. Nejde v ní totiž jen o racionálně uchopitelné zájmy kliky, která v Rusku rozhoduje. Takové uvažování bylo kardinální chybou západní, a zejména německé politiky před 24. únorem 2022. Ve skutečnosti se ruské rozhodnutí zahájit invazi napájí mýty a obsesemi. Válečná rétorika, kterou státní televize den co den zaplavuje celou zemi, živí nižší instinkty a implicitně či explicitně se přitom neustále odvolává na historii. Uvádět na pravou míru tu záplavu lži a polopravd je téměř nemožné. Je však nezbytné ukázat, že samy

ty rekvizity ruské propagandy mají svou historii. Tuto historii tvoří dlouhodobě účinné diskurzy, podmíněné určitými tradicemi ruské imperiální politiky. Ve válce proti Ukrajině se proto zřetelně rýsují dlouhodobé strukturální problémy Ruska.

Jejich historie však nezasahuje až do dávné ruské minulosti. Od začátku ruské invaze v únoru 2022 se na Západě opět vynořují dávno zapomenuté interpretace, které hovoří o tradici ruských dějin odjakživa inklinující k násilnému jednání, a kořeny dnešního výbuchu násilí hledají v co nejvzdálenějších ruských dějinách. Srovnává se Putin s Ivanem Hrozným a prapůvod dnešního ruského válečného tažení se spatřuje v krutosti ruského středověku. Ruským dějinám se tak paušálně připisují trvalé, neměnné vlastnosti. Démonizace je však rodnou sestrou romantizace.

Ruskou agresi vůči Ukrajině nelze s pohledem upřeným na současnost vysvětlit představami, které západní veřejné mínění považuje za racionální jednání, tato agrese však nepramení ani odněkud z bezedných hlubin ruské historie. Výkladový rámec, který si zvolila tato kniha, zasahuje do střední historické hloubky: jde o dějiny moderního ruského impéria, které začaly vládou Petra I. Od počátku 18. století začal vznikat strukturální problém, s jehož důsledky se potýkáme dodnes.

Avšak nejenom Rusko vykonávalo imperiální nadvládu. Také Londýn, Paříž, Madrid, Vídeň, Berlín, Brusel a další evropské metropole byly imperiálními centry, pokud chápeme impérium ve smyslu dobře zdůvodněné definice Johna M. MacKenzieho, totiž jako „expansionistický státní systém vykonávající různé formy svrchovanosti nad národem nebo národy, jejichž etnická příslušnost je jiná než jeho vlastní (v některých případech ovšem stejná)“. Impérium se tak stává „politicky složeným útvarom, obvykle s vládnoucím centrem a ovládanými periferiemi“. To může vést k rozličným formám hegemonistického výkonu moci.²

Rusko do této obecné definice dobře zapadá. Strukturální post-imperiální problémy, patrné na ruském restauračním pokusu ve

vztahu k Ukrajině, však mají jiný charakter než západoevropské dekolonizační procesy, které rovněž nebyly bez komplikací. Ruské impérium také expandovalo do nitra Evropy – v 18. století nejprve inkorporovalo ukrajinský hetmanát a poté anektovalo pobaltské země a část Polska. V důsledku získaného velmocenského postavení se Rusko v Evropě vystavilo intenzivní mezinárodní konkurenci a transferu idejí, který z imperiálně ovládaných periferií přinesl do centra říše moderní pojmy, včetně konceptu národa. Na západní hranici ruského impéria vyvstaly národnostní otázky – nejprve polská otázka a poté otázka ukrajinská, dalším problémem byly baltské a finské snahy o autonomii a nezávislost. Každá z těchto otázek měla geopolitické důsledky pro systém evropských států a fungovala jako vzor pro další národní hnutí v carské říši či v Sovětském svazu. To je historická specialita dějin ruského impéria. A již v 19. století z toho vzešel ideově politický protiklad Východu a Západu, v němž Rusko zaujalo roli autokratického pólu. Mezi četnými evropskými říšemi Rusko nevyunikalo krutostí své vlády. To, co Rusko odlišovalo od ostatních říší, byla skutečnost, že takřkajíc do Evropy vrostlo velké pevninské impérium: anektovalo území v severovýchodní, středovýchodní a jihovýchodní Evropě nebo si tam vytvořilo sféry vlivu.

V napoleonském období, respektive za vlády nacionálních socialistů, stvořily hegemonistické řády v Evropě také Francie a Německo, ty však trvaly poměrně krátce. Rusko naproti tomu panuje nebo uplatňuje dominantní vliv na svém západním předpolí více než 300 let. Západní státy se několikrát pokoušely postavit Rusku do cesty hráz; od 19. století tak v Evropě vznikl liberální diskurz kriticky zaměřený vůči Rusku. Antitetičnost Ruska a Západu tak po dlouhou dobu pronikala do tradice ruského vnímání vlastní imperiální identity. Rozpor mezi dominantní mocenskopolitickou rolí, kterou Rusko hrálo ve východní polovině kontinentu, a defenzivou, v níž se ocitalo vůči pokrokovému myšlení v Evropě, podporoval představy o výjimečnosti historického poslání Ruska. Na Rusko,

jak požadovali slavjanofilští myslitelé, by již neměla být kladena evropská měřítko. Komplex těchto imperiálních a nacionalistických představ, jež se formovaly v 19. století, nás provází dodnes. V současné válce mají ničivý dopad na Ukrajinu a Rusku brání zaujmout takovou pozici v mnohostranném evropském a světovém uspořádání, která by byla ku prospěchu jeho vlastnímu hospodářskému a společenskému rozvoji.

Obdobný vývoj je znám i z pruskoněmeckých dějin, během nichž rovněž docházelo k imperiální a koloniální expanzi do středovýchodní Evropy a dobové uvažování ovládaly kategorie zón vlivu; a v těchto dějinách se rodila imperiální a nacionalistická německá ideologie, jež povědomí vlastní identity napájela z opozice vůči Západu. V tomto ohledu mají Německo a Rusko vzájemně se prolínající paralelní dějiny. Existují však i rozdíly: V Německu vzešla z kombinace mocenské politiky a antiliberálních idejí radikální rasistická politika, která v této podobě v Rusku ani v Sovětském svazu neexistovala a neexistuje. Bezpodmínečná kapitulace nacistického Německa v jeho konfrontaci se Spojenci a po desetiletí trvající procesy liberalizace a srůstání se Západem umožnily přehodnotit vztah k minulosti, jenž se dotkl nejen období nacionálního socialismu, ale i některých tradic pruskoněmeckých imperiálních dějin. Rusko má tuto zásadní revizi teprve před sebou.

Cesta k ní bude pravděpodobně dlouhá a obtížná; souvisí to i se skutečností, že imperiální zločiny, jichž se obě země ve 20. století dopustily, se liší: Koncept německého nacionálního socialismu otevřeně pohrdající člověkem bylo po totální porážce Říše poměrně snadné delegitimizovat. Naopak sovětský projekt se svými univerzalistickými aspiracemi přitahoval také velkou pozornost idealistů doma i v zahraničí, kteří překvapivě dlouho zavírali oči před jeho zločinnou povahou. Rozhodující podíl Sovětského svazu na vítězství Spojenců nad nacistickým Německem a osvobození Osvětlemi Rudou armádou vytvořily nimbus, jehož ruská politická interpretace historie dodnes intenzivně využívá. Proto se devalvace komplexu

nacionalistických a imperiálních idejí v Rusku těžko obejde bez hluboké politické cézury. Nový začátek se bude muset prosadit proti mnoha averzím a bude vyžadovat mnoho času.

Tato kniha se pokouší odpovědět na otázku, jaké jsou hlubší faktory, které vedly k ruské agresi proti Ukrajině. Vymezuje se vůči rozšířenému výkladovému schématu, které si činí nárok na objasnění dějin Ruska pomocí protikladu mezi (dobrymi) západními vlivy a (špatnými) autochtonními tradicemi. Symboly takového protikladu jsou sugestivní: náboženská a patriarchální Moskva se klade do kontrastu k Sankt-Petěrburgu, novému hlavnímu městu evropského typu, které Petr I. zbudoval jako „okno do Evropy“. Takové konstrukce však nevedou k hlubšímu poznání a nejsou vhodné ani jako východisko analýzy. Příkladem takového přístupu je hojně sdílený popis Putinova myšlení, se kterým přišel francouzský filozof Michel Eltchaninoff. Ptá se: „Proč Putin, který si počátkem devadesátých let pověsil ve své kanceláři na sanktpetěrburgské radnici portrét Petra Velikého, proevropského cara, tento portrét o deset let později ve své kanceláři v Kremlu sňal?“³ Lze nad tím jistě podumat, ale odpověď na Eltchaninoffovu otázku sotva čím přispěje k objasnění současného dění. Pohled na Petřův portrét by ruského prezidenta od jeho agresivní války proti Ukrajině nepochybně neodradil. Naopak, ruská imperiální tradice je obzvláště těsně spojena právě s panovníky, jako byli Petr I. a Kateřina II., jež přitom vnímáme jako panovníky Evropě nakloněné. Například proslulí stoupcí Západu a obdivovatelé Petra I., jako byli Vissarion Bělinskij a Petr Struve, vynikli v 19. století jako horliví zastánci imperialisticky podbarveného pojmání ruského národa. Rozdělování ruských dějin na evropské a mimoevropské proudy vede do slepé uličky. Specifickou cestu, kterou se Rusko vydalo od počátku 18. století, si nelze představit bez křížení tradic považovaných za autochtonní a západních ideových importů.

Rusko, v souladu s MacKenzieho definicí impéria, uplatňovalo různé formy vlády. Po postupné likvidaci autonomie hetmanátu se

Ukrajina stala součástí carského impéria, později – po krátké existenci ukrajinského národního státu v letech 1918–1919 – sjednočeného sovětského státu. Tvořila součást vnitřního impéria. Vztah Polska k ruskému impériu byl z hlediska státního práva složitější. Po několikerém dělení Polska (1772–1795) anektovalo Rusko řadu polských území. Po vídeňském kongresu v roce 1815 k sobě carská říše připoutala další polská teritoria, ale nevčlenila je do svého státního celku. Vytvořila tak závislý polský stát, který se dočasně – v letech 1815–1831 – těšil určité autonomii. Tuto sféru nepřímé vlády lze nazvat vnějším impériem. Příslušnost k impériu byla tedy odstupňovaná a plynulá; totéž platilo i pro některé mimoevropské periferie carské říše.

Nadvláda nad zónami vlivu (vnější impérium) vyžadovala kooperaci s ostatními evropskými mocnostmi. Pro celou periferii carské říše ve střední a východní Evropě byla nutná mocenskopolitická součinnost s pruským Německem a habsburskou monarchií. V sovětském období v tomto smyslu odpovídající roli přechodně hrály rusko-německé vztahy. Rusko se tak při své imperiální expanzi na západ dostalo do úzkého kontaktu se soustavou evropských států. Na počátku 18. století dosáhlo Rusko ve východní Evropě během pouhé jedné generace hegemonie. Mnozí pozorovatelé v západní Evropě tím byli fascinováni, ale ozývaly se i varovné hlasy. Ty stály na počátku intenzivního rusko-evropského potýkání, v němž nebylo možné oddělit mocenskou politiku od nacionální či imperiální ideologizace. Tím, kdo včas zvedal prst a varoval před expanzí carského impéria, byl francouzský osvícenský filozof Jean-Jacques Rousseau. V roce 1772 doporučoval Polákům, aby v případě, že se nepodaří zabránit rozdělení jejich země, pěstovali národního ducha, který by Rusku znemožnil Polsko strávit. V podobném duchu se již dříve vyjádřil Voltaire o Ukrajině a připojení jejího hetmanátu k Rusku. Dějiny imperiální expanze Ruska na západ lze vnímat jako historii neúspěšných procesů takového trávení. Anexe se s časovým odstupem proměňovaly v „polskou otázku“ a „ukrajinskou

otázku“, tedy v agendy určitých polských a ukrajinských aktérů, které byly způsobem typickým pro 19. století prezentovány jako „otázky“ a stávaly se předmětem zájmu mezinárodní veřejné sféry, kde se propojovaly s obdobnými snahami vycházejícími z jiných regionů a oblastí života.⁴

Ruská intelektuální komunita se musela s „otázkami“ na západě impéria nějak vypořádat. Nebylo – a stále není – řečeno, co vlastně tvoří ruskou identitu, zda má být definována vymezením vůči impériu, anebo jako říšský národ. Bylo přitom třeba vyjasnit, kde končí sféra etnických Rusů a kde začíná říše. Chápali sami průkopníci moderní ruské identity nesoulad mezi imperiálními a národními *mental maps*? Ruská identita, která osciluje mezi impériem a národem, vznikala v neposlední řadě v konfrontaci s polským a ukrajinským konceptem národa. V tomto smyslu je třeba ruské imperiální dějiny chápat jako produkt vzájemných průniků, stejně tak jako dějiny polského a ukrajinského národa lze pochopit právě jen s ohledem na toto prolínání.

Dějiny vzájemných průniků se obvykle píší bilaterálně; dobrými příklady jsou *Dějiny Polska a Ruska* Klause Zernacka, líčené jako „dvě cesty v evropských dějinách“, a *Dějiny Ruska a Ukrajiny* Andrease Kappelera jako dějiny „nerovných bratrů“. Obě díla jsou koncipována jako podvojná biografie dvou států či národů. Tato kniha postupuje jinak: Rozšiřuje pohled na moderní vztah tří subjektů, Ruska, Ukrajiny a Polska, a zároveň vždy bere v úvahu Německo, případně německé územní státy. Soustřeďuje se na dějiny od 18. století a středověké počátky bere na vědomí jen jako téma moderních politických interpretací historie.

Polsko a Ukrajina zažívaly v raném novověku podobný osud, jakkoli byly výchozí podmínky polské Rzeczpospolity a ukrajinského hetmanátu odlišné: obě země ztratily v důsledku ruské expanze svou státnost a rozvinul se v nich podobný typ osvobozeneckého nacionalismu, který uchovával povědomí o demokratických strukturách ztracené státnosti a zároveň dával vzniknout

univerzalistickým, mesianistickým projekcím budoucnosti. Jak píše ukrajinský historik Jaroslav Hrycak, Západ se s Ukrajinou setkával v polském hávu.⁵ Polské listopadové povstání v roce 1830 dalo impulz k rozvoji ideje moderního polského národa, přibližně v téže době vznikala také myšlenková kostra ukrajinského národa a současně začal transfer idejí a praktik polského nacionalismu. Ukrajinské snahy o autonomii byly v imperiálním centru Ruska vnímány prizmatem jeho předchozích zkušeností s Polskem.

Vzhledem k obrovskému břemenu, které si Rusko naložilo nadvládou nad Polskem, se Sankt-Petěrburg snažil za každou cenu zabránit přelévání separatismu z vnějšího impéria (Polsko) do vnitřního impéria (Ukrajina). Polští geopolitičtí myslitelé a politici naopak od poloviny 19. století rozpracovávali strategie založené na poznání, že národní nezávislost na carské říši či sovětské moci lze nejlépe získat a zajistit ve spojení s Ukrajinou. Vazby mezi Ukrajinou a Polskem zasahují až do sovětského období. Stalinovo rozhodnutí počátkem třicátých let záměrně na Ukrajině rozpoutat katastrofální hladomor a zároveň vést kampaň proti ukrajinské národní kultuře mělo také zabránit polskému vlivu na Ukrajinu.

Dějiny rusko-polských a rusko-ukrajinských vztahů se odvíjejí a odvíjejí v rámci antagonismu mezi Východem a Západem, v němž se Poláci, respektive Ukrajinci jeví z ruské perspektivy jako bodec Západu namířený proti Východu. To je zvláště patrné v současné válce. Larry Wolff ve své průkopnické knize *Inventing Eastern Europe* (Stanford 1994) přisuzuje vznik rozdílu mezi Východem a Západem jedné konstrukci francouzského a německého osvícenství. „Vynález východní Evropy“ západoevropskými intelektuály 18. století tak stvořil určité epistemologie, které později v napoleonské době a poté ve studené válce formovaly mocenskopolitický antagonismus Východu a Západu a materializovaly se v Berlínské zdi a v ostatném drátu.

Tato kniha postupuje opačně a *Inventing Eastern Europe* staví z hlavy na nohy: na počátku byla mocenskopolitická polarizace

mezi Východem a Západem, která souvisela s nástupem Ruska jako hegemonistické mocnosti ve východní Evropě. Tato mocenskopolitická protichůdnost, která se rodila od počátku 18. století, byla později v 19. století ideologizována. Tedy ne že mocenská politika sledovala myšlenkové konstrukce, ale naopak právě diskurzy domýšlely mocenskopoliticky utvářenou a již danou kartografií. V tomto procesu sehrálo rozhodující roli několikeré dělení Polska v letech 1772–1795 a paralelně s tím jdoucí vymezení imperiálních sfér vlivu ve východní Evropě. Právě toto několikeré nasměrování dalšího vývoje vytvořilo mezi lety 1815 a 1860 politický antagonismus mezi státy Východu a Západu; tento antagonismus si v průběhu 19. století přisvojilo politické myšlení, ideologizovalo jej a připsalo mu trvalé vlastnosti, a to dlouho předtím, než došlo na nepřátelství bloků ve 20. století.

Toto mocenskopolitické a ideologické střetávání se západní Evropou mělo pro Rusko pronikavé důsledky. V poslední třetině 19. století vnímali v carské říši nesoulad jednak mezi vlastními hegemonistickými imperiálními nároky, jednak mezi opakovanými nezdary v mezinárodní politice a zakoušenou marginalizací vůči progresivnímu evropskému intelektuálnímu kvasu. To vedlo ke komplexu představ o ruské výjimečnosti a protievropských idejích, který nabyl zcela zásadní relevance pro dějiny Polska a Ukrajiny.

Představa zvláštní ruské mise se totiž zrodila v konfrontaci s Polskem a Ukrajinou a pro vztah k těmto zemím měla zvlášť závažné důsledky. Ideologové ruského impéria spatřovali v Polsku, usilujícím o nezávislost, prodlouženou ruku Západu, zatímco za ukrajinskou touhu po nezávislosti tušili polské intriky, tedy opět vliv Západu, byť nepřímý. Imperiálně nacionalistické a protievropské myšlenky ovlivňovaly nejen vztahy mezi centrem říše a její periferií, ale zpětně se odrážely i v rovině mezinárodní politiky. Představy ruské zahraniční politiky o strategických cílech tak měly přímou souvislost s konceptem říše a národa. Protievropské diskurzy a přesvědčení o ruské výjimečnosti se přímo promítaly do

ruské alianční politiky. Určovaly styl a často i obsah mezinárodní prezentace Ruska. Dialektika mocenskopolitických struktur a imperiálním myšlením prostoupených idejí působí až do současnosti. Ruskou agresivní válku proti Ukrajině lze pochopit pouze na pozadí souboru idejí, který vznikl na konci 19. století a do něhož se otiskovaly určité mocenskopolitické zkušenosti nabývané od 18. století. Této souvislosti zahraniční politiky s konstrukcemi kolektivní identity byla v historiografii Ruska dosud věnována jen sporadická pozornost.⁶ Širší prostor zaujímá v politologii.⁷ Jde o vzájemné ovlivňování. Na jedné straně, jak upozorňuje Ilya Prizel, je národní identita neustále nově definována pod vlivem zahraniční politiky. Na druhé straně „každé zahraničněpolitické konání je dáno identitou“, to zdůrazňuje např. Ursula Stark Urrestarazu.⁸ Ve vztahu k Rusku to znamená: mocenská politika generovala imperiální ideologii, z níž zase vycházela mocenská politika.

Nic z toho nebylo nevyhnutelné. Trvalým zadáním při psaní této knihy bylo nalézt způsob, jak postihnout korelace mezi minulostí 18., 19. a 20. století a současností. Existují vynikající historické studie, které nás uvádějí do zcela svébytného minulého světa s jeho myšlenkovými konstrukty, odlišnými od současnosti. Půvab takových knih spočívá v tom, že formou setkání s minulostí stejně cizí jako vzdálená země rozrušují samozřejmost našeho tady a teď. Ponoříme-li se však do přediva rusko-polsko-ukrajinsko-německých vztahů a jeho dějin od počátku 18. století, vzniká zcela jiný dojem: mezi minulostí a přítomností existují mnohotvárné vztahy, v minulosti neustále narážíme na přítomnost.

Vazby mezi časovými vrstvami se konstituují různými způsoby: dobovými citacemi historických aktérů (1), prostřednictvím analogií, které pozorovateli neodbytně tanou na mysli (2), a závislosti na předchozím vývoji (*path dependency*), kterou lze pro určité sféry identifikovat (3).

Ad 1: Současní aktéři citují minulost a dovolávají se jí pro svou vlastní legitimizaci. Četné příklady tu nabízejí historické eseje,

kteřé v minulých letech sepsal Putin. Putin si činí výslovný nárok na pokračování Petrova díla a politiku Alexandra III. prezentuje tak, že působí jako předloha jeho vlastní politiky. Putin především koncipuje *violent cartography* (Michael Shapiro), morální a geografický imaginární prostor založený na binárních protikladech řádu a chaosu, vlastního a cizího, a mapuje legitimní cíle násilí. Tato kartografie spočívá na historických rekvizitách - na posvátné společné minulosti Rusů a Ukrajinců ve středověké Rusi, na demonizaci ukrajinského vedení jako pokračovatelích banderovců a páté koloně agresivního Západu. Jde o ideologický konstrukt sestavený z historických citací, který má v Rusku tradici od poslední třetiny 19. století.

Ad 2: V dějinách Ruska, Ukrajiny, Polska a německých teritorií neustále narážíme na analogie mezi minulostí 18., 19. a 20. století a současností. Nepodobá se německé nadšení pro Polsko po povstání let 1830-1831 solidaritě německé občanské společnosti s Ukrajinci, kteří brání nezávislost své země a společné demokratické hodnoty? „Přelom epoch“, *Zeitenwende*, třebaže jinými slovy, byl v Berlíně proklamován již v 19. století, kdy se pruská diplomacie v březnu 1848 nakrátko pokusila vymanit z tradice vazeb na Rusko. Na první pohled tyto analogie jen ohromí. V epochálním rámci, daném ruskou hegemunistickou politikou, však dokládají kontinuitu reálných souvislostí.

Ad 3: Závislost na předchozím vývoji, na vyjetých kolejích (*path dependency*). Základní myšlenkou této závislosti je poznatek, že průběh procesů může být ovlivněn dávno minulými událostmi. Působí zde různé faktory: ovlivnění dřívějšími formativními událostmi (*initial conditions*) nebo účinky již jednou nastoupených cest posilující samy sebe (*self-reinforcement, re-active sequence*).

Pro mocenskou politiku 18. století je charakteristická závislost na předchozím vývoji, jež vyplynula ze zájmu Ruska ovládnout své předpolí ve střední a východní Evropě. Za tímto účelem se carská

říše spojila s Pruskem a habsburskou monarchií, což při všech diplomatických peripetiích vedlo k vytvoření odolné struktury v celoevropském mocenském systému.⁹ Ze společného zájmu tří východoevropských mocností na kontrole sousedního Polska – jednoho z velkých teritoriálních států raně novověké Evropy – se vyvinul stabilní systém, který prokázal svou odolnost i v případě přechodného narušení způsobeného odlišnými zájmy, tomuto systému se přičítají. Jednou z takových rušivých událostí byla sedmiletá válka, v níž se Rusko a Prusko ocitly proti sobě; nepřijemná epizoda skončila separátním mírem, který spolu Sankt-Petěrburg s Berlínem uzavřely roku 1762. Několikeré dělení Polska v letech 1772–1795 postavilo systém na nové základy; mělo charakter *initial conditions*, které pak po řadu let určovaly podobu vzájemných vztahů. Od té doby měly východoevropské říše dlouhou dobu společný zájem na udržení získaných území, a když se tato území v 19. století začala proměňovat v ohniska revolučního neklidu, vzájemně si poskytovaly podporu.

Polská povstání v 19. století vystavila stabilitu systému zkoušce, ve skutečnosti však působila jako *self-reinforcement*. Soulad východoevropských říší, jímž se předtím pouze ujišťovaly ve smlouvách, se v důsledku toho změnil v činnou solidaritu při potlačování povstání. Ta zároveň prohloubila ideový protiklad mezi východoevropskými mocnostmi, jež trvaly na svém právu na anexi, a západoevropskou veřejností s jejími ideály svobody a národní státnosti.

Cestu vyšlapávanou závislostí na předchozím vývoji, jež vedla od počátku 18. století do sedmdesátých let 19. století, její aktéři neplánovali. Ze společného mocenskopolitického zájmu na ovládnutí Polska vzešel společný akt dělení, z něho pak v Evropě, ideově a politicky rozštěpené na Východ a Západ, povstaly bloky. Žádnou z nových zastávek na této cestě příslušní aktéři nepředvíдали. Zejména v případě Ruska měla povstání v letech 1830–1831 a 1863 silný transformativní efekt působící směrem do nitra země, vyrůstalo z nich vědomí vlastní protievropské pozice a již zmíněná

violent cartography. Když v šedesátých letech 19. století vystala ukrajinská otázka, zařadila se právě do tohoto kontextu. Od té doby spojovalo imperiální centrum v Sankt-Petěrburgu s Ukrajinou tytéž obavy a strategie, které si vytvořilo ve vztahu k Polsku. Do těch souvislostí zapadají i Putinovy historické obsese a ruská útočná válka.

carská říše měla mnoho dlouhodobě působících strukturálních problémů: například ekonomické zaostávání vůči západní Evropě, které se nikdy nepodařilo překonat, vztah mezi reformou státu a tradiční společností a nevládnutelné deficity participace v geograficky tak rozlehlé říši. O těchto otázkách existuje kvalitní literatura.¹⁰ Tato kniha se zaměřuje na něco jiného: na propojení imperiální politiky, zahraniční politiky a konceptů identity, na propojení, v němž si tradice impéria podávala ruku s ruským nacionalismem. V tom spočívá ono „prokletí impéria“.

Zabývat se závislostí na historickém vývoji vyžaduje vyostřený smysl pro náhodnost v dějinách, neboť kontinuity začínají být ve své účinnosti patrné pouze tam, kde jsou existující struktury vystaveny zkouškám v důsledku změn, nečekaných událostí či záměru aktérů začít znovu.¹¹ Takováto rozhraní lze spatřovat například v programovém pokusu Alexandra I. vyzkoušet nový přístup k polské politice nebo v záměru deklarovaném bolševiky zanechat za sebou imperiální dědictví velkoruského šovinismu.

Pouze tehdy, pokud připustíme zásadní otevřenost vývoje, můžeme určit faktory, které od 18. století udržovaly ruské dějiny v určitých trajektoriích. Výsledkem této tradice je skutečnost, že ruská politika nyní disponuje historicky nahromaděnými politickými a kulturními vzorci, jimiž lze ruské veřejnosti zdůvodňovat oprávněnost útoku na suverénní sousední zemi. Tyto tradice tvoří pouze podmínku pro možnost vést zločinnou válku, již jsme očitými svědky. To, že se Putin této možnosti chopil, byla jeho volba a jeho vina.

Každé prokletí lze zlomit. Rusko musí přestat jednat ve sférách mocenskopolitického vlivu a překonat velmocenský šovinismus

19. století. Je to důležité pro Ukrajinu, jejíž státní integrita musí být obnovena, aby jako člen Evropské unie mohla získat ekonomicky prosperující a politicky vlivné postavení. Pouze stažení z Ukrajiny však i samému Rusku poskytne možnost zásadně nového začátku. Pak již nebude hrát první ligu světové politiky. V multilaterálním uspořádání se mu však otevírají možnosti, jichž v zaslepení svou imperiální tradicí dosud nevyužilo. Rusko může například převzít roli jakési eurasijské Kanady, neboť stále disponuje rozsáhlými geografickými prostory, přírodními zdroji a dobrými vzdělávacími institucemi.